

ATATÜRK'ÜN DEVLETÇİLİK ANLAYIŞI .

Doç. Dr. HASAN YÜKSEL *

Batı Avrupa'da meydana gelen Endüstri Devrimi'nden ve ekonomik gelişmelerin sonucu oluşan toplumsal değişmelerden habersiz kalan Osmanlı İmparatorluğu, bu yüzden Avrupa'daki topraklarından gerilerken ekonomik yönden de hızla bağımlılaşmış ve XIX. yüzyılda birden bire Avrupa endüstrisiyle karşılaşan Osmanlı zanaatları da hızlı bir şekilde eriyip tükendi.¹

Geleneksel savaş sanayisi dışında ancak XIX. yüzyıl ortalarında ekonomiye aktif olarak katılan imparatorluğun, 1917'de yayınladığı 1913 (1329) - 1915 (1331) seneleri Sanayi İstatistiği'nde, 1913'te mevcut 252 işletmenin 239'u işler durumda iken, 1915'te kurulu 264 işletmenin ancak 182'si faaliyetini sürdürmekte idi. Bu 264 işletmenin yalnızca 60'ı devletin ve Türk uyruklarının elinde bulunuyordu.²

Mustafa Kemâl, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş nedenini araştırırken, Osmanlı Devleti'nin iktisat yüzünden çöktüğünün, dolayısıyla Cumhuriyetin varlığını sürdürebilmesi için bir "iktisadiyat devleti" olmak zorunda olduğunun altını çizmiştir.³

Cumhuriyetin sivil ve asker bütün kurucularının gözünde bu yeni devletin bekasını ilgilendiren en temel sorunların başında ekonomi gelmektedir. Örneğin yeni kurulmakta olan Türkiye Cumhuriyeti'ne fikir ve düşünceleriyle **Ziya Gökalp**'ten sonra büyük katkıda bulunan **Celâl Nuri İleri**, "İnkılâbın nihayî zaferi, Türk milletinin kati istihlası ve medeniyet-i umumiye dahilinde edinmek istediği mevkiin temini bir tek şartla mullaktır, ki o da kelimenin hatta adı manasıyla zenginlik, maddî ve meşru zenginliktir"⁴ der ve o günkü Türkiye'nin ekonomik yapısı ile Avrupa'yı karşılaştırırken de, "İktisadın Avrupa'da ve Amerika'da birkaç asırlık ananesi var. Ticarî münasebetler bir günde peyda edilemez. Hele sanayi

* Cumhuriyet Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

1 Hüseyin Avni - Halit Gülleryüz, **Türkiye'de Sanayinin İnkısaflı**, İstanbul, 1937, s. 7-12.

2 Selahaddin Özmen, "Üretimde Devlet: Kamu İktisadî Teşebbüsleri", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, (Bundan böyle CDTA şeklinde verilecektir), 2, 427-428; Ayrıca Bkz. Yaşar Semiz, "Atatürk'ün İktisadî Politikası, 1830 Sonrası Osmanlı İmparatorluğu'nun Sosyo-Ekonomik Yapısına Genel Bir Bakış", **Erdem, Atatürk Kültür Merkezi Dergisi**, Atatürk Özel Sayısı, 4/12, (Ankara 1988), s. 733-762.

3 Ahmet İnel, **Devletçiliğin Anatomisi**, CDTA, s. 2, 419.

4 Celâl Nuri (İleri), **Türk İnkılâbı**, Suhulet Kütüphanesi, 1926, s. 219.

hem örf ve anane, hem sermaye, hem de ilim ve aliyat mesclesidir. Ziraat bile ibtidailikten çoktan çıktı. (...) Acaba bizde yüz seneden beri devam edegelen bir şirket değil bir firma, bir servet gösterilebilir mi? Ticaretin anane haline geldiği bir memlekette becerikli bir tacirin oğlu vefat eden babasının ticaretini temadi ettiriyor (...) Bizde bu ayarda tâcir, zurra, sanatkâr bulunmak şöyle dursun, marangoz, doğramacı, demirci, kuyumcu makulesi hırfetkârların adedi bile ihtiyaca kâfi gelmekten pek uzaktır. Vaktiyle hakir addedilen bu sanatları Rumlar, Ermeniler, Yahudiler icra ederlerdi. Onlar da şimdi kalmadı. Türk ma'şeri hırfet erbabının azlığından dolayı bir buhran geçiriyor"⁵ der.

İşte Celâl Nuri Bey'in tasvir ettiği bu koşullar altında Millî Mücadele'yi zaferle bitiren Türk ulusunu büyük ekonomik ve sosyal sorunlar beklemekte idi. Bu nedenle 17 Şubat-4 Mart 1923 tarihinde İzmir'de Mustafa Kemal Atatürk'ün emriyle toplanan Türkiye İktisat Kongresi'nde çok önemli kararlar alınmıştır. Mustafa Kemal Atatürk bu kongrede ekonominin devlet hayatındaki önemini belirtirken şöyle demektedir:

"Millî egemenlik ekonomik egemenlikle pekiştirilmelidir. Bu kadar büyük amaçlar, bu kadar kutsal ve ulu hedeflere kağıtlar üzerinde yazılı genel kurallarla, istek ve hırslara dayanan buyruklarla varılamaz. Bunların bütün olarak gerçekleşmesini sağlamak için, tek kuvvet en kuvvetli temel, ekonomik güçtür.

Siyasi ve askeri zaferler ne kadar büyük olursa olsun, ekonomik zaferlerle taçlandırılmazsa kazanılacak başarılar yaşayamaz, az zamanda söner".⁶

Mustafa Kemal, gerçek kurtuluşun ekonomik egemenlikle sağlanacağını belirtmiştir. 24 Temmuz 1923'te Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanması ile yeni bir devreye girilmiş, sağlanan barış ve Cumhuriyet'in ilanı ile kurulan yeni siyasal düzen, ekonomik alanda da toplanma ve kalkınma tedbirlerinin alınmasına ortam hazırlamıştır. Bunun üzerine İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararlarda kongrenin en örgütlü grubu olan ve diğer grupları, hatta siyasi kadroları da peşinde sürükleyen İstanbul'un cılız sanayici ve tüccar kesiminin önerdiği liberalizm benimsenmiştir. Bu kongrede temsil edilen tüm toplum katmanları kendi açılarından uygulanması gereken hususları dile getirmişlerdir. Kongrede egemen olan husus, ekonominin kendi kuralları içinde yürümesi devletin hiçbir müdahalede bulunmaması doğrultusunda olmuştur. Bununla beraber devletin ekonomik yaşam içerisinde faaliyet gösteren muhtelif kuruluşlara destek sağlaması, ama bu desteğin hiçbir şekilde kendilerini

⁵ Aynı eser, s. 224-225.

⁶ Afet İnan, *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı, 1933*, Ankara 1972, s. 42.

serbest piyasa düzeni içindeki faaliyetlerini sınırlama yolunda olmamalıydı. Özellikle İstanbul Sanayici ve Tüccar kesiminin temel düşüncesinin bu doğrultuda olduğu bilinmektedir. Bu amaçla geniş teşvik tedbirleri alınıp uygulandı. Özel kesimin kredi gereksinimlerini karşılamak amacıyla 1924'de Türkiye İş Bankası'nın kurulması ve 1927'de Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun çıkarılması, millileştirilen yabancı şirketlerle Osmanlı'dan miras kalan kuruluşların işletmesinin özel kesime bırakılması hep bu ekonomi politikasının göstergeleriydi. Örneğin tuz tekeli yerli bir anonim şirkete, petrol ve benzin tekeli ABD'nin Standart Oil firmasına, kibrit tekeli diğer bir başka Amerikan şirketine, ispiro ve alkollü içkiler tekeli bir Polonya şirketine ihale edilmiştir. Bu yıllarda Cumhuriyet yönetiminin özel sektörden yana nasıl bir politika izlediğini 1927'de çıkarılan Teşvik-i Sanayi Kanunu açıkça göstermektedir.⁷

Aslında Lozan Antlaşmasının temel hükümleri devletin ekonomiye geniş ölçüde müdahale etmesini engellemekteydi. Buna 1929 yılına değin gümrük resimlerinin Birinci Dünya Savaşı öncesi düzeyde tutulmasını zorunlu kılan hüküm örnek olarak verilebilir. Cumhuriyet'in kurucuları iktisadi politika açısından Batı Ülkeleri'ne, liberal düşünceye dayalı ekonomik bir güvence verirlerken Keynes'in deneyim ve eleştirilerinden de yararlanmışlardır. Hatta Lozan Barış Toplantıları'na katılmadan önce **Fethi Okyar Bey**'in çevirdiği **Keynes**'in meşhur eserinin Ankara Hükümeti'nce resmen basılması ilgi çekicidir. İngiltere'de basıldıktan kısa bir süre sonra Türkiye'de de bu kitabın resmen basılması, bizi barış görüşmelerine giden heyetin bu kitaptaki görüşlerden yararlandığı düşüncesine götürebilir.

1929 Dünya İktisadi Bunalımı'nın yaratmış olduğu büyük ekonomik deprem liberal iktisadi düşüncenin sarsılmasına neden olmuştur. Hatta o günlere kadar liberalizmin ekonomik kurallarına sıkı sıkıya bağlı bulunan çevreler bile bu konuda kuşkularını dile getirmeye başlamışlar ve çeşitli çıkış yolları aramaya girişmişlerdir. Geride bırakılan yıllar içerisinde özel kesime, özellikle sanayicilere tanınan geniş ayrıcalıklara rağmen, sanayileşme yolunda önemli bir ilerleme kaydedilmemiş, buna mukabil düşük gümrük tarifelerinden yararlanarak spekülasyon yönü ağır basan bir ticari faaliyet sürdürülmüştür. Ayrıca bu dönem Cumhuriyet Türkiye'sinde özel kesimdeki ilkel sermaye birikiminin cılızlığı, teknik ve ekonomik bilgi birikiminin kıtlığı sebebiyle, Teşvik-i Sanayi Kanunu ile sağlanan avantajlara karşın, bu sektör kendisinden beklenen gelişimi göstermemiştir.

İşte 1929'da ABD'de başlayan, kısa sürede Avrupa'nın yanısıra Türkiye'yi de etkisi altına alan büyük ekonomik bunalım sonucu Lozan Barış

⁷ Selahattin Özmen, a.g.m., s. 430.

Anlaşması'nın getirdiği bazı kısıtlamaların kalkması ve Batı Ülkelerine liberal düşünceye dayalı olarak verilmiş olan ekonomik güvenceden vazgeçilmesi, liberalizm yerine devletçilik politikasının benimsenmesine ve uygulanabilmesine olanak sağlamıştır. Bunun üzerine 17 Mayıs 1931'de yapılan CHP 3. Kurultayı'nda Lâiklik ve İnkılâpçılık'ın yanısıra Devletçilik de parti ilkesi olarak kabul edildi.⁸

Atatürk'ün, Türk Devletçilik Anlayışı, Afet İnan tarafından yayınlanan "Vatandaş İçin Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk'ün Elyazıları" adlı kitapta şu şekilde ifade edilmekte: "Tatbik ettiğimiz devletçilik ferdi mesai ve faaliyeti esas tutmakla beraber mümkün olduğu kadar az zaman içinde milleti refaha ve memleketi ma'muriyete eriştirmek için milletin umumi ve yüksek menfaatlerini icap ettiği işlerde bilhassa iktisadi sahada fiilen alakadar etmektedir".⁹

Atatürk bir yazılı açıklamasında da, Türk Devletçilik Anlayışını yanlış yorumlara yer bırakmayacak şekilde şöyle ifade etmektedir: "Bizim tatbikini uygun gördüğümüz, 'mutedil devletçilik prensibi', bütün istihlal ve tevzi vasıtalarını fertlerden alarak, milleti büsbütün başka esaslar dahilinde tanzim etmek gayesini takip eden sosyalizm prensibine müstenid kollektivism yahut komünizm gibi hususi ve ferdi iktisadi teşebbüs ve faaliyete meydan bırakmayan bir sistem değildir".¹⁰

"Türkiye'nin tatbik ettiği devletçilik sistemi, ondokuzuncu asırdan beri sosyalizm nazariyecilerinin ileri sürdükleri fikirlerden alınarak tercüme edilmiş bir sistem değildir. Bu Türkiye'nin ihtiyaçlarından doğmuş, Türkiye'ye has bir sistemdir. Devletçiliğin bizce manası şudur: Fertlerin hususi teşebbüslerini esas tutmak; fakat büyük bir milletin bütün ihtiyaçlarını ve birçok şeylerin yapılmadığını gözönünde tutarak, memleket ekonomisini devletin eline almaktır. Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Türk vatanında asırlardan beri ferdi ve hususi teşebbüslerle yapılmamış olan şeyleri bir an evvel yapmak istedi... Bizim takip ettiğimiz yol görüldüğü gibi liberalizmden başka bir yoldur".¹¹

İşte Mustafa Kemal Atatürk'ün çeşitli vesilelerle açıklamış olduğu devletçilik, planlı ekonomiyi zorunlu kılmıştır. Bunun sonucu 1933 yılında Türkiye Cumhuriyeti kararlı bir şekilde ve belirli sistemler benimseyerek karma ekonomi dönemine girmiştir. Böylece Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı kabul edilmiştir. Planın temel hedefi üç beyaz olarak anılan ve hemen hemen tümü ithalat yolu ile karşılanan un, şeker ve

8 Selahattin Özmen, a.g.e., s. 431.

9 Afet İnan, a.g.e., s. 23.

10 Utkan Kocatürk, Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri, Ankara 1969, 214; ayrıca bkz. Atatürkçülük (Birinci Kitap), Ankara 1982, s. 37.

11 Aynı eser, s. 113.

beyaz pamuklu kumaş ihtiyacının yerli üretimle elde edilmesiydi.

Bu plan çerçevesinde Sümerbank Yasası ve 1935'de çıkarılan yasayla Etibank'ın kurulması¹², 1937'de Devlet Ormanları Genel Müdürlüğü'nün kurulması ve nihayet İkinci Dünya Savaşı başlarında 18 Ocak 1941'de çıkarılan Milli Korunma Kanunu ile devletin ekonomideki ağırlığı giderek artmış ve sistemleştirilmiştir. Liberal politika vaadiyle iktidara gelen Demokrat Parti'de bu yasayı yürürlükte bırakmıştır. Bu yasa ancak 16 Eylül 1960'da kaldırılmıştır.¹³

Yeni kurulan Cumhuriyet Türkiye'sinde devletçiliğin fonksiyonlarının bir kısmını şöyle sıralamak mümkündür.

1- Cumhuriyet'in ilk 20 yılında Devlet İşletmeleri "Batılılaşma sürecini hızlandırmış ve yaygınlaştırmış"tır.

2- Sınırlı bir sanayileşme süreciyle birlikte sayısı artan ücretli işçi kesiminin önemli bir bölümünün devlet işletmelerinde istihdam edilmesi, kendisini bir ölçüde kurulu düzenle özdeşleştiren bir işçi kesimi yaratmıştır.

3- Devlet İşletmeleri aynı zamanda "Çağdaş Yurttaş" yetiştiren eğitim kurumları işlevi görmüşlerdir.

4- Devlet sektöründe çalışan işçilere genellikle 1970'lere kadar özel sektörden daha yüksek maddi olanaklar tanınmıştır. Bunun karşılığında bu kesim işçilerden beklenen siyasal suskunluk olmuştur. Nitekim Türkiye'de sendikacılık hizmetlerinin hızlandığı dönem olan 1960 sonrasında, devlet işletmeleri bu hareketliliğe ayak uydurmamış ve 1970'lerde genelde siyasal düzenden yana tavır alan Türk-İş Sendikası işçi sayısı üstünlüğünü korumuştur.

5- Devlet İşletmelerinin yönetim kurullarında, siyasal sadakatları kanıtlanmış olan emekli kadrolar tekrar istihdam edilerek, siyasal iktidarın bu kurumlardaki sacayakları oluşturulmuştur.

6- Bunalımlarda, işsizliğin arttığı dönemlerde, devlet işletmelerinde ihtiyaç fazlası işçi çalıştırılmasının siyasal dengeler gözönüne alınarak gerçekleştirildiği görülmektedir.

7- Devlet İşletmelerinin yurt sathında yaygınlaştırılmasıyla elektrik,

12 Bunların dışında, Cumhuriyetin ilk yıllarında kurulan diğer bankalar için bkz. A. Gündüz Ökçün, "1909-1930 Yılları Arasında Anonim Şirket Olarak Kurulan Bankalar", *Türkiye İktisat Tarihi Semineri Metinler / Tartışmalar 8-10 Haziran 1973*, Ankara 1975, s. 409-535.

13 Selahattin Özmen, a.g.m., s. 431.

yol, haberleşme gibi altyapı hizmetlerini beraberinde bu yörelere ulaştırmayı hızlandırmıştır.¹⁴

Sonuç olarak, yaklaşık 1930-1980 yılları arasında ekonomide uygulanan devletçilik anlayışının, Türkiye'de Cumhuriyet Rejiminin yerleşmesinde önemli rol oynadığı; ancak, XXI. yüzyıla girerken devletçiliğin artık fonksiyonunu tamamladığı söylenebilir. Çünkü Cumhuriyet'in kurucusu Mustafa Kemal bir devrimciydi ve amacı Türk toplumunu çağdaş medeniyet seviyesine ulaştırmaktı. İşte, bugünkü küçülen dünyada Cumhuriyet Türkiye için Pazar Ekonomisi en ideal ekonomik model olarak görülmektedir.